

Misliti francosko revolucijo

Tocqueville in problem francoske revolucije *

François Furet

Tocquevillova vez z zgodovino ni nastala zaradi nagnjenja do preteklosti, temveč zaradi občutljivosti za sedanjost. Tocqueville ne sodi med zgodovinarje, ki so usmerjeni k potovanju skozi čas, k poeziji preteklosti ali k eruditskemu kratkočasju; ves je privržen drugi vrsti zgodovinske radovednosti, v kateri razmišljanje o sedanjosti rabi za izhodišče pri raziskovanju povezav s preteklostjo. Potemtakem pri njem ni, kakor pri njegovem sodobniku Micheletu, tistega obsedenega nagnjenja k preteklosti, tistega turobnega in sublimnega fanatizma obiskovalca pokopališč. Prav narobe, vse življenje je iskal smisel sedanjosti in to je dajalo njegovemu intelektualnemu življenju moč prenicljivosti in koherentnosti. Najprej ni iskal v času, temveč v prostoru in pri tem uporabljal geografijo kot primerjalno zgodovino. Genialno je preobrnil tradicionalno hipotezo in ni šel preučevat Združenih držav zato, da bi v njih našel otroštvo Evrope, ampak zato, da bi v njih uganil njeno prihodnost. Zgodovina Evrope je bila zanj le drugo potovanje, tesno zvezano s prvim in podvrženo enakim hipotezam, ki so nastale ob njegovem eksperimentiranju s sedanjostjo.

Poleg tega obe potovanji - prostorsko in časovno - sicer povezuje intelektualni smisel, ki jima ga daje Tocqueville, vendar pa ju spremljajo pričevanja, ki jih je o nji pu pustil zelo zgodaj, med letoma 1830 in 1840: prva dva dela *La Démocratie* sta izšla leta 1835, zadnja dva pa leta 1840. Vmes, leta 1836, je Tocqueville v neki angleški reviji priobčil kratek esej o *"Družbenem in političnem stanju Francije pred letom 1789 in po njem"*; tako prvo veliko Tocquevillovo ustvarjalno obdobje, preden se je začel aktivno ukvarjati s politikom, priča o prepletanju obeh velikih tem njegove refleksije.

Tocqueville se je, potem ko se je umaknil iz politike, znova lotil te zgodovinske teme, ki jo je leta 1836 zgolj skiciral in nekako dal na stran; zdaj pa se je zaprl v arhive, prebiral in prekopaval vire iz prve roke in se več let podrejal tlaki zgodovinarskega poklica. Toda globoki cilj njegovega raziskovanja se ni spremenil: še zmeraj je šlo za to, da bi razložil in potemtakem predvidel smisel sodobne zgodovine Francije. Zgodovina zanj ni vstajenje od mrtvih, še manj opis ali pripoved, temveč snov, ki jo je treba urediti in interpretirati. Torej to, kar je pri Tocquevillu iz leta 1836 in Tocquevillu iz leta 1856 mogoče primerjati, ni toliko dokumentiranje - ki je neskončno boljše in popolnejše v delu *Ancien Régime* - kakor interpretacijski sistem. To je v samem duhu Tocquevillove metode nemara najboljša pot za raziskovanje zgodovine, saj sama priznava, da je ni mogoče ločevati od eksplikativne teorije.

* Članek, priobčen v *Science et Conscience de la société*, Mélanges en l'honneur de Raymond Aron, 2 vol., Pariz, Calmann - Lévy, 1971.

Tocquevillovo splošno interpretacijo francoske revolucije najdemo potemtakem že 1836. V razmeroma kratkem besedilu, napisanem po njegovem ameriškem potovanju, namenjenem angleškemu občinstvu, z naslovom *État social et politique de la France avant et depuis 1789*¹; ta naslov presenetljivo napoveduje naslov, ki ga je Tocqueville dvajset let pozneje dal svoji zadnji knjigi. V resnici je Tocqueville napisal zgolj njen prvi del, ki je posvečen Franciji pred 1789: nadaljevanje, napovedano z desetimi vrsticami, ki na čuden način sklenejo to besedilo, po vsem videzu ni bilo nikoli napisano - in v tistem času tega, da se je njegova refleksija pretrgala, ni mogoče razložiti s smrtjo. Tocqueville nam tako leta 1836 kakor dvajset let pozneje bolj prikazuje "stari režim" kakor "revolucijo", bolj "čas pred 1789". Splošno ekonomijo njegove refleksije lahko povzamemo takole:

Potem, ko je v uvodu predstavil središčno idejo eseja - francoska revolucija je bila zgolj lokalna, posebno silovita eksplozija univerzalnih idej - je v večjem delu prvega dela opisal francosko civilno družbo na koncu stare monarhije: Cerkev je postala politična institucija, odrezana od prebivalstva; plemstvo, kasta, ne pa aristokracija (se pravi, vodilen razred po angleško); a kolikor je analiza Cerkve sumarna, toliko je analiza plemstva podrobna. To plemstvo je na politični ravni odrezano od kraljevske oblasti (odvzete so mu bile kraljeve upravne oblasti, ni pa za to dobilo vladne oblasti; odtlej ni imelo več moči, da bi kralju nasprotovalo v imenu ljudstva ali da bi zares vplivalo na kralja zoper ljudstvo). Odtod anahronizem privilegijev (plemičev nihče več ne ljubi niti se jih ne boji), še zlasti pa ekonomskih in častnih privilegijev.

Na ekonomski ravni se je prerazdeljevanje bogastva dogajalo v prid tretjega stanu, ki je bil gospodar premičnega bogastva. Odtod drobljenje in razkosavanje plemiških gosposčin, drobljenje plemstva v množico srednje premožnih posameznikov in to, kar bi lahko imenovali "demokratiziranje plemstva".

Naposled gre še za uveljavljanje tretjega stanu. Potekalo je neodvisno od plemstva (tukaj Tocqueville malone povzema Sieyès'a) kot "stvaritev novega ljudstva", ki ima svojo lastno aristokracijo. To uveljavljanje razloži, zakaj se je vodilni razred razdelil in odkod revolucijski duh tretjega stanu. "Ta razdelitev, ki je v Franciji ločevala različne aristokratske prvine, je v okrilju aristokracije povzročala nekakšno državljansko vojno, s katero bi se morala okoristiti zgolj demokracija. Najpomembnejši člani tretjega stanu, ki jih je plemstvo odklanjalo, so se bili prisiljeni, da bi se lahko bojevali z njim, opreti na načela, ki so bila koristna v trenutku, ko so jih uporabljali, in nevarna že zgolj zaradi svoje učinkovitosti. Tretji stan je bil del aristokracije, ki se je upiral drugemu delu, in je bil prisiljen izpovedovati občo idejo o enakosti, da bi se bojeval s posebno idejo o neenakosti, ki so mu jo postavljali nasproti." (str. 46)

Tocqueville vztraja pri dejstvu, da je aristokratsko načelo hitro izginilo iz duhov, deloma zaradi družbenega vpliva inteligence in zaradi nekakšnega "egalitarnega" zlitja med plemstvom in intelektualci. Tej "imaginarni demokraciji" duhov se je z drobljenjem zemljiške posesti pridružila dejanska demokracija bogastva, to je bila demokratizacija, zaradi katere se je povečalo število povprečnih premoženj in je tako ustvarjala ugodna tla za politično demokracijo. Za Francijo 18. stoletja je bila potemtakem značilna ločitev med

1. Tocqueville, *L'Ancien Régime*, éd. Gallimard, t.1, str. 33-66.

njenim institucionalnim stanjem (neenakostjo) in njenimi običaji, zaradi katerih je že bila "najbolj zares demokratična nacija Evrope".

Tocqueville tedaj preide k *političnim* posledicam tega stanja civilne družbe: kakor sleherna aristokratska družba teži k lokalni vladavini, tako teži sleherna demokratična družba k centralizirani vladavini. V začetnem stadiju iztrga aristokraciji lokalno vladavino, ker pa je preveč razdrobljena, da bi jo izvrševala sama, jo s posredovanjem svojih naravnih leaderjev da kralju, ki je skupni imenovalec njenih interesov in njenih slabosti.

Nekaj "naključnih in drugotnih" dejavnikov je okrepilo učinkovanje "občih vzrokov": prevlada Pariza, potreba, da bi se med tako različnimi provincami utrdila nacionalna enotnost, osebna, ne pa parlamentarna narava oblasti.

Toda ta proces vladne in upravne centralizacije pri Francozih ni zatrl duha svobode, ki je za Tocquevilla ena izmed značilnih črt nacionalnega temperamenta: narobe, v 18. stoletju se je zgodilo, da je aristokratski pojem svobode (obramba privilegijev na vseh ravneh) izpodrinilo demokratično pojmovanje; ideja občega prava je nadomestila idejo privilegija.

Revolucija potemtakem ni ustvarila novega ljudstva, nove Francije: "prej je uredila, uskladila in legalizirala učinke nekega velikega vzroka, kakor pa je bila sama ta vzrok." Veliko bolj je bila iztek, krona tendenc, ki so delovale v družbi starega režima, kakor pa radikalna preobrazba Francije in Francozov. Celota teh demokratičnih teženj, ki jih zapovrstjo analizira na ravni civilne družbe, šeg, vladavine in ideologije, je nekakšno deblo, ki je skupno staremu in novemu režimu, revolucija pa se izkaže zgolj za etapo v razvoju njihovih učinkov - za etapo, na katere specifičnost Tocqueville ne opozori. Kontinuiteta zgodovine Francije je izbrisala te prelome.

Tocqueville ni izumil glavnih konceptnih prvin te interpretacije revolucije z dolgoročno zgodovino, ki poudarja pomembnost preteklosti, doseg spremembe, za katero si je revolucija domišljala, da je zanjo odgovorna, pa zmanjša. Ker pa je bil, kar zadeva svoja branja, zmeraj diskreten² - v svojih knjigah se zelo redko sklicuje na druge avtorje, v korespondenci pa razmeroma poredko - je težko najti njegove vire. Vendar pa je eden izmed njih jasen: to je očitno Guizot, s katerim je bil neprenehoma v zavezniškem in hkrati sovražnem intelektualnem in političnem dialogu³ in ki je skrajno poučen glede dvoumnosti francoskega liberalizma v prvi polovici 19. stoletja. Guizot je bil osemnajst let starejši, in ko je Tocqueville pisal esej iz leta 1836, je že napisal glavnino svojega zgodovinskega opusa; čeprav je bil v temelju bolj zgodovinar kakor Tocqueville, je imel enake temeljne politične vrednote kakor mlajši kolega: liberalizem; enako pojmovanje zgodovine: zgodovino - interpretacijo; in naposled isto središčno referenco, v razmerju do katere se razvršča zelo dolga preteklost: francosko revolucijo, ki je hkrati iztek določene svetovne (to se pravi evropske) zgodovine in posebna skrivnost zgodovine Francije. Zanimivo je na podlagi te skupne problematike analizirati, kaj je Guizot ponujal Tocquevillu ali ga naučil, in razlike med obema interpretacijama.

Guizot, ki je zaradi politične smole iz leta 1820 poučeval zgodovino, je glavnino svojega razlagalskega sistema podal v prvih velikih zgodovinskih delih, zlasti v *Essais sur l'histoire*

2. Prav toliko je diskreten v svojih branjih, kakor je leporečen, ko gre za rokopisne vire, denimo v *Ancien Régime*. nemara gre za dvakratni snobizem aristokrata in intelektualca.

3. Cf. zanimivo poročilo S. Mellona, *Guizot and Tocqueville* na letnem mitingu "French historical studies", Chicago, 1969.

de France (1823). Charles Pouthas⁴ poudarja, da je v predavanjih po letu 1828, priobčenih z naslovom *Histoire de la civilisation en Europe et en France*⁵, spremenil nekaj sodb, zlasti pa popravil nekaj dejstvenih napak, zadevajočih zlasti začetke zgodovine Francije in zgodovino barbarskih vdorov. Za zorni kot, ki nas tukaj zanima, pa je to le malo pomembno: med *Essais* iz leta 1823 in predavanji iz leta 1828 se namreč ni spremenila nobena izmed velikih konceptnih artikulacij zgodovine po Guizotu. Vsi veliki akterji že nastopajo v *Essais*, gospoda, Cerkev, kralj, komune - z družbami in tipi vladavine, ki jih prinašajo ali bi jih morali prinašati, z aristokracijo, teokracijo, monarhijo, demokracijo in konflikti ali ravnovesji, s katerimi napolnjujejo zgodovino Francije. Ta zgodovina je tako 1828, kakor 1823. zgolj empirična potrditev intelektualne sheme, v kateri se ni spremenil noben element.

Guizot je v zgodovini Francije iskal pohod k "družbi", to se pravi, k organizirani in na različnih ravneh s poenotujočim načelom povezani družbeni celoti. Fevdalnost, ki je približno v 10. stoletju (H. Capet) nasledila kaos, ne-družbo, je prva oblika organizirane družbe v zgodovini Francije: ta družba je bila zelo trda za ljudstvo, vendar je njena notranja dialektika dopuščala "boljšo prihodnost".⁶ Opirala se je namreč na zatirane ljudstva, "podvržene nacije", in hkrati na egalitarne odnose v okrilju vladajočega razreda, "suverene nacije", imetnikov fevdov: "Tukaj vidim drugačen prizor, svoboščine, jamstva, ki tiste, ki jih uživajo, ne le varujejo, ampak zaradi svoje narave in tendence tudi odpirajo podvrženemu prebivalstvu vrata v boljšo prihodnost." Pravzaprav je kompleksna hierarhija fevda stakala med gospodi, od najmanjšega med njimi pa do kralja Francije, recipročna in relativno enakostna razmerja; poleg tega je fevd utrdil individualizem svojega imetnika, njegovo neodvisnost od javnih oblasti. "Tako stanje je manj podobno družbi kakor vojni; toda posameznikova energija in dostojanstvo sta se v njem obdržala; družba je lahko izšla iz tega."

Katera "družba" in kako? Družba (ki je prav Guizotova družba, nekakšen iztek zgodovine), ki je temeljila na redefiniranju "individualnih življenj" in "javnih institucij", svobode in reda, medtem ko se je na njihove stroške izoblikovala fevdalnost. Brž ko se je fevdalnost uveljavila, so jo takoj napadli na vseh skrajnih koncih: od spodaj v imenu svobode in od zgoraj v imenu javnega reda. "Teh prizadevanj se niso lotevali sredi trka različnih pomešanih sistemov, ki so drug drugega zvajali na nemoč in na anarhijo (kakor v prvih petih stoletjih zgodovine Francije po Guizotu); nastajala so v okrilju enega samega sistema in se niso usmerjala zoper njega." In Guizot sklene svojo analizo s temi občudovanja vrednimi vrsticami: "Kralji, ki so bili precej manj sposobni kakor Karel Veliki, so dosegli, da je ta monarhični sistem, ki ga genij Karla Velikega ni mogel vzpostaviti, začel polagoma prevladovati. Tiste pravice, tista jamstva, ki jih germanski vojščaki niso mogli ohraniti, so komune vse po vrsti dosegle. Edino fevdalnost se je lahko rodila iz neder barbarstva; a komaj je fevdalnost zrasla, sta v njenih nedrih nastala in zrasla monarhija in svoboda."

Guizot, ki je do podrobnosti raziskal oba procesa, je pokazal, da sta bili možnosti za monarhijo in za svobodo politična slabost fevdalne aristokracije: to so - osamljeno na

4. Charles Pouthas, *Guizot pendant la Restauration*, Pariz, 1923, X. pogl: L'enseignement de Guizot, cf. zlasti str. 329 in nastl.

5. Šest zv., Pariz, 1838.

6. Naslednji citati so iz petega "eseja" o zgodovini Francije.

njenih fevdih, nepovezano, ker ni imela kolektivne organizacije, ki bi jo bilo mogoče primerjati z rimskim patriciatom, z beneškim senatom ali z angleškimi baroni (organizacije, ki jo je onemogočila neenakost fevdalne hierarhije) - tu in tam spodjedali boji prebivalstva, načeloval pa ji je najmogočnejši suveren, kralj. "Očitno je bila - ker je bila dobra zgolj za to, da je družbo pripravila do prvega koraka iz barbarstva - nezdružljiva z napredkom civilizacije, *v sebi ni nosila kalí nobene javne in trajne institucije*⁷, ni poznala načela ne aristokratskih ne kakšnih drugih vladavin, in ko je odmrta, je zapustila plemstvo okrog prestola, aristokrate nad ljudstvom, nikakor pa ne aristokracije v državi."⁸

Prav nasproten pa je za Guizota razvoj Anglije v srednjem veku: tam sta kraljevstvo in fevdalnost že za Viljema nastala skupaj: "V Angliji sta obstajali dve družbeni sili, dve javni oblasti, od katerih v Franciji v tistem času ni bilo ne ene ne druge, aristokracija in kralj; bili sta preveč barbarski sili, preveč prepuščeni osebnim nagnjenjem in interesom, da že s tem, da sta obstajali hkrati, ne da bi proizvedli alternativ despotizma in svobodne vladavine, vendar sta druga drugo potrebovali in bili velikokrat prisiljeni nastopiti skupaj." Iz boja med angleškimi baroni, *konstituiranimi v aristokracijo*, in kraljem *konstituiranim v monarhijo*, so izšle listine ("začetek javnega prava"), nato institucije, to se pravi, "svobodna in nacionalna vlada".

Za razvoj zgodovine Francije je po Guizotu potemtakem značilno, da fevdalnost ni ustvarila aristokracije, gibanje komun pa ne demokracije: zato ni bilo svobodnih institucij, bila pa je absolutna monarhija, rezultat dvojne nemoči. Prav revolucija je, s tem da je sklenila večstoletni razredni boj med fevdalnostjo in komunami, naposled ustvarila demokracijo, to se pravi, hkrati in neločljivo povezane družbo in svobodne in egalitarne institucije; prav revolucija je tako pobotala družbo okrog enega samega združevalnega načela.

Tako pri Guizotu in Tocquevillu glavne črte splošne interpretacije zgodovine Francije kažejo številne skupne točke. Oba si prizadevata predvsem postaviti tisto, kar imenujemo "dogodki", v okvir sistema, ki je hkrati časoven in koncepten. Revolucija je zanj le sklep zelo dolgega zgodovinskega procesa, katerega korenine so v samem oblikovanju nacionalne družbe. V tem smislu je njuna zgodovina Francije - čeprav je implicitno nemara polna prihodnosti, ki naj bi jo razložila, in nekako obsedena s francosko revolucijo - navzlic vsemu obsojena na to, da je manj zgodovina te revolucije kakor opis njenih nastankov.

Temeljna dialektika, ki zapleta konflikt in upošteva zgodovinsko gibanje, je namreč enaka pri obeh avtorjih: to je dialektika odnosov med civilno družbo in institucijami, med družbenim stanjem in vladavino. Tudi konceptna aparata zgodovine analize sta si v okrilju te problematike zelo podobna; francosko civilno družbo sta zelo zgodaj sestavljali dve rivalski skupini, plemstvo in tretji stan, katerih začetki segajo do osvojitve in ki sta potencialni nosilki dveh družbeno-političnih vrednostnih sistemov. Njuni odnosi z osredno oblastjo, s kraljem, sestavljajo votek zgodovine Francije - hkrati pa uveljavljajo *posebnost* te zgodovine v primerjavi z angleškim modelom. Vendar za Guizota - v nasprotju s tem, kar je mislil Tocqueville - v zgodovini Francije nikoli ni bilo prave aristokratske politične družbe. Srednji vek in fevdalnost sta bila zanj, kakor za Mablyja, slej ko prej anarhija, ki je

7. Podčrtal sem jaz.

8. *Id.*

bila za ljudstvo neznosna in ki ni bila zmožna zgraditi resničnih javnih institucij. Ker je bilo ljudstvo v tistem času prešibko, da bi jih ustvarilo, je bila v nasprotju s tem, kar se je dogajalo v Angliji, rast kraljevske oblasti neogibno obdobje pohoda k demokraciji in svobodi.

Tocqueville pa je, narobe, imel aristokratsko družbo za družbo s paternalistično krajevno vladavino, ki je zagotavljala individualno svobodo v razmerju do osrednje oblasti. Postopno izginjanje te aristokratske družbe pod udarci kraljeve uprave in splošnega razvoja pa ni utrla poti svobodi, temveč enakosti.

Pravzaprav je temeljna dialektika zgodovine Francije tako za Guizota kakor za Tocquevilla družbeno-politična in temelji na povečevanju kraljeve oblasti, ki jo od spodaj podpira množica demokratičnega "ljudstva", toda Guizot pravi temu, kar Tocqueville imenuje demokracija ali enakost, svoboda: Guizot misli, da je bila aristokracija ovira za svobodo, medtem ko Tocqueville vidi v njej utemeljiteljico in trajen okop svobode. Temeljno nasprotje pri interpretiranju zadeva vloge kralja in aristokracije v zgodovini Francije in politično-moralne vrednote, ki ti vloge obdajajo.

Mika nas, da bi tedaj drugo nasproti druge postavili globoke politične izbire teh dveh mož. Neplemiški Guizotov napuh ("Sodim k tistim, ki jih je zagon leta 1789 povzdignil in ki ne bodo več privolili, da bi se vrnili dol.") ob Tocquevillovo nostalgijo ("Izmed vseh družb na svetu se bodo najteže dolgo časa absolutni vladavini izmikale prav družbe, v katerih ni več aristokracije in je ne more več biti."). Prav to nasprotje, ki je empirično in eksistenčno, namreč le še krepkeje poudari podobnost dveh velikih konceptnih prvin zgodovinske analize. Na tem področju je leta 1836 Tocquevillova izvirnost glede na Guizota nedvomno bolj zvezana z naključjem njegovega družinskega izročila kakor z njegovo intelektualno imaginacijo.

Narobe pa je *L'Ancien Régime* dvajset let pozneje vzpostavil neskončno bolj kompleksno sintezo tega aristokratskega izročila. Tocqueville vanj ni vložil le dodatnih let refleksije in raziskovanja, temveč tudi izkušnjo politika.

II

Delo *L'Ancien Régime et la Révolution* je napisano v nadvse bleščečem in zgoščenem stilu: opombe, ki jih je zapustil Tocqueville in ki so danes priobčene *in extenso* v drugem zvezku Gallimardove izdaje, pričajo o izredni skrbi za obliko in hkrati o delu, ki ga je posvetil brušenju in vnovičnemu brušenju formulacij. Toda ta na videz razumljiva proza je v resnici neskončno manj jasna kakor besedilo iz leta 1836: ne zgodovinske konceptualizacije ne različnih artikulacij démonstracij namreč ni lahko obnoviti.

Pa je vendarle treba; Tocqueville se namreč še naprej namenoma postavlja zunaj klasičnega stila "zgodovin revolucije" svojega časa in ne uporablja zgodbe. Sicer pa ne navaja ne Thiersa ne Lamartina in ne Micheleta, ki jih je bržčas bral⁹ ali vsaj prelistal; s tem zelo starim izročilom - ki še danes ni mrtvo - kritiziranja ali (in) posnemanja predhodnikov pri zgodovinarjih ni prelomil toliko zaradi prezira kakor zato, da bi svoje delo postavil na drugo raven, ne pa na raven zgodovine-pripovedi. V svoji zgodovini, ki je glede tega nenavadno moderna, preiskuje nekatere izbrane probleme, na podlagi katerih

9. Zagotovo je bral Thiersa, čigar "zgodovino" komentira v svoji *Correspondance*.

sta zgrajeni obča razlaga in interpretacija revolucije: zato se je zatekal zgolj k rokopisnim ali natisnjenim virom iz prve roke, odtod splošna ekonomija knjige, ki izključuje kronološko raven v prid logične koherentnosti.

Trije veliki deli so. Prvi opredeljuje zgodovinski pomen revolucije, njeno glavno vsebino, ki ni religiozna (saj je revolucija, gledano srednjeročno, religijo prej "oživila"), ne zgolj politična ali zgolj družbena, temveč neločljivo družbeno-politična: stare "fevdalne" institucije nadomešča z egalitarnimi institucijami - in Tocqueville z "institucijami" označuje družbeni red in politični red, enakost možnosti in - moderno administrativno državo. Odtod univerzalni značaj revolucije, ki ga kaže malone religiozna oblika, ki si jo je skozi demokratično ideologijo nadela v Franciji. Tako daje Tocqueville takoj na znanje, da so *modalnosti* francoskih dogodkov drugotne v primerjavi z njihovo vsebino in z njihovimi bistvenimi določili, ki so postali edini predmeti njegove analize: v tem, kako se je v Franciji razvijala dialektika država - civilna družba in kako so jo doživljali, mislili in si jo na novo predstavljali v zadnjih stoletjih in zadnjih desetletjih starega režima, tiči skrivnost francoske revolucije ter njene kronološke in hkrati intelektualne prednosti pred celotnim evropskim procesom. Tocqueville je tako prešel od primerjalne sociologije k problemu zgodovine Francije, postavljenemu v socioloških okvirih.

V kompoziciji dela sta nato ločeni dve vrsti razlag: stari in obči vzroki (knjiga II), posamični in novi vzroki (knjiga III). Potemtakem je vzročna hierarhija položena čez razliko v času: obči vzroki so dolgoročni vzroki, zakopani v globino več stoletij zgodovine, svoje učinke pa razvijajo že od zelo daljnje preteklosti in brez vednosti ljudi, zunaj dosega njihovega spomina, pripravljajo nove družbene in politične razmere. Posamični vzroki so zvezani zgolj z 18. stoletjem in celo zgolj z zadnjimi desetletji tega stoletja; ne obsegajo nujnosti preobrazbe, ki se dogaja v dolgotrajnem procesu, ampak njen datum in njen značaj.

Začnimo z dolgoročnimi vzroki, ki so analizirani v dvanajstih poglavjih II. knjige: naštevanje teh vzrokov v glavnem ustreza teoretskim premisam iz I. knjige, saj je Tocqueville pregledal značilnosti upravne centralizacije v zgodovini Francije (II-VII. pogl.), nato značilnosti civilne družbe (VIII-XII. pogl.). Navzlic temu prvo poglavje, posvečeno fevdalnim pravicam in kmetom, preseneča, ker je tako nenavadno: zakaj ga je postavil na začetek opisovanja neravnovesij v starem režimu in nadaljeval s preučevanjem ruralnega sveta v zadnjem poglavju knjige (XII. pogl.), kakor da si problem zasluži, da je okvir vse splošne analize? Na to vprašanje ne morem jasno odgovoriti. Res je, da tako ločeni poglavji obravnavata kmečki svet iz dveh različnih zornih kotov, saj je prvo posvečeno odnosu med kmetom in gospodom, zadnje pa razmerju med kmetom in državo. Vendar se to, da se srečata na koncu II. knjige, po preučevanju centralizacije in njenih učinkov na vseh ravneh civilne družbe, zato zdi le še bolj naravno.

Morebiti pa je Tocqueville hotel začeti splošno analizo starega režima s pregledom tega, kar je bilo v njem za revolucionarje najbolj spektakularno spotakljivega, in je takoj ob tem privilegiranem zgledu uveljavil eno izmed svojih temeljnih idej, idejo kontinuitete med starim režimom in revolucijo: fevdalne pravice se Francozom namreč niso priskutile, ker bi bile posebno trde (drugod po Evropi so bile težje), temveč zato, ker je bil francoski kmet glede marsičesa že kmet 19. stoletja, to se pravi, posestnik, ki ni odvisen od svojega gospoda. Fevdalne pravice, ki so ostale brez svojih naravnih korelatov, so iz stanja institucij preprosto prešle v stanje prežitkov. To lahko istočasno razloži tale navidezni paradoks:

1° da se je več kakor tri četrtine revolucije zgodilo že pred revolucijo;

2° da pa je bila zato tista fevdalnost, ki se je ohranila na podeželju, le še bolj priskutna; odtod psihološko precenjevanje revolucijske osvoboditve kmetov.

Tocqueville tako z objektivnim pregledom dejanske vsebine revolucijskega preloma sugerira, kako zelo jo je ideologija popačila. To je izjemno plodna ideja, če pomislimo, da toliko včerašnjih in današnjih zgodovinarjev teži k temu, da bi revolucijski diskurz imeli za čisto zlato, čeprav bržčas ni bolj "ideološke" (v marksističnem pomenu besede) zavesti, kakor je revolucijska zavest.

Ko je Tocqueville tako s temo "fevdalne pravice" okarakteriziral dialektiko kontinuiteta - prelom (lahko bi malone dejali: kontinuiteta v dejstvih, prelom v duhovih), ki zaznamuje revolucijo, je prešel k preučevanju nadvse pomembnega osrednjega dejstva, ki plete zgodovinsko kontinuiteto med starim režimom in revolucijo: to je razvoj javne moči in upravne centralizacije. Mimogrede pripomnimo, saj se bomo k temu vrnili malo pozneje, da je Tocqueville tukaj preobrnil (logično in kronološko) zapovrstje iz besedila iz leta 1836: začenja tam, kjer je dvajset let pred tem končal. Dodatna izvirnost tako v razmerju do njegovega lastnega članka iz leta 1836 kakor v razmerju do sodobnikov je ta, da je obnovil klasično temo o naraščanju kraljeve oblasti, ni pa več poudarjal povsem političnih zmag monarhije, temveč njeno upravno moč. Zanj so glavna značilnost nacionalne zgodovine od konca srednjega veka naprej upravne osvojitve kralja Francije in to, da oblast z vsakdanjim upravljanjem poslov vpliva na civilno družbo. Slika, ki jo prikazuje, je preveč znana, da bi jo povzemali; postavlja pa nekaj problemov, ki so vredni, da jih naštejemo.

Prvi je problem njene zgodovinske pravilnosti. Tocqueville je bil upoštevanja vreden poznavalec upravnih virov 18. stoletja; bil je tako pameten, da se je postavil na oba konca hierarhičnega kroženja: na eni strani je pregledal serijo F (centralna uprava) v Archives nationales in precej dopolnilnih rokopisov, ohranjenih v Bibliothèque nationale. Na drugi strani in na krajevni ravni je sistematično preiskal listine intendance v Toursu in premišljeval o komentarjih, ki jih je v zvezi s svojo limousinsko izkušnjo zapustil Turgot. Hotel je zvedeti, kako v resnici deluje oblast od zgoraj navzdol, od centralne birokracije do najneznatnejše vaške skupnosti, pri čemer je bilo najpomembnejše posredovanje intendantov. Tedaj se je znašel pred dilemo, ki jo dobro poznajo vsi zgodovinarji starega režima: zgoraj izredna natančnost pri reglementaciji vsega; spodaj kronična nepokorščina, ki jo kaže ponavljanje istih ediktov ali istih odlokov v nekajletnih presledkih. Tocquevillova slika upošteva ti dve dejanskosti: začenja se z analizo tipičnih posegov kraljeve uprave na podeželje in v mesto (I-V. pogl.), nato pa od VI. poglavja naprej kaže meje te ukleščeniosti: "To je ves stari režim: togo pravilo, ohlapna praksa; taka je njegova narava" (VI, str. 134). In doda še tale lucidni zapis, ki je nezavedno samokritičen, saj je v prejšnjih poglavjih zagrešil kanec prav tega, kar zdaj razkrinkuje: "Kdor bi hotel soditi o vladavini tistega časa po zbirki zakonov, bi zabredel v najbolj smešne zmote." Odmev na to pa je tale še jasnejši stavek: "Uprava starega režima je bila tako raznolika, tako heterogena, da je lahko preživela le s pogojem, da je zelo malo delovala (v kurzivo sem dal jaz)."¹⁰

10. Vendar Tocqueville v drugih odlomkih (denimo II, 6, str. 133) opisuje "velikansko dejavnost" vlade starega režima; rešitev tega navideznega protislovja moramo poiskati v razločku med vlado in upravo, ki je pri Tocquevillu klasičen - četudi se ta razloček, ki je tako jasev v nekaterih odlomkih v *Démocratie en Amérique*, v poglavjih iz *Ancien Régime*, ki jih analiziramo, zabriše: na katero raven sodi, denimo, intendant? Prav to nasprotje med povečevanjem vladne dejavnosti in njeno nemočjo na terenu pojasnjuje postopno zmanjševanje veljave zakona.

Tocquevillu manj zbode v oči dejanska oblast uprav v starem režimu kakor pa njeno razkrojevalno učinkovanje na politično telo, njeno izničenje sleherne vmesne oblasti ali sredstva, gospoda, duhovnika, sindika skupnosti, mestnega uradnika. Države Previdnosti v dejanskosti še ni, je pa že v duhovih. Stari režim je izumil *obliko* oblasti: arbitrarno centralno oblast/izoliranega posameznika, v katero so se pozneje vtihotapile revolucijske institucije. Grmadil je politične nevšečnosti etatizacije, ni pa še kazal nobene izmed njenih praktičnih prednosti.

Ta dialektika upravnega in vladnega pa vendarle ni delovala brez težav. Nekatere izhajajo iz same interpretacije dejstev: Tocquevillu je ta dialektika navzlic pozornosti, ki jo je posvetil določeni nemoči oblasti v starem režimu - nemoči, ki je izhajala iz nenavadne raznolikosti običajev, procedur, statusa oseb in skupnosti - pripravila do tega, da je pravzaprav precenjeval upravno centralizacijo. Podlago njegovega mišljenja povzema delovna opomba, ki skuša z enim stavkom okarakterizirati ta oblastni sistem. "Zelo centralizirana in močno prevladujoča kraljeva oblast, ki gospoduje v vseh glavnih rečeh, ki ima *slabo opredeljene, a neznansko velike pristojnosti* in te dejansko izvaja" (v kurziv sem postavil jaz) (II. knj., str. 375). To osrednje prepričanje, ki je navsezadnje v nasprotju z drugimi trditvami o mejah, znotraj katerih se izvršuje kraljeva oblast, je pripravilo Tocquevillu do tega, da je v zvezi z dejanskimi agensi te centralizacije o marsičem presenetljivo molčal ali pa je preveč poenostavljal: v tem stadiju analize, denimo, nič ne pove o kupljivosti služb, ki je bil osrednji zgodovinski pojav pri vzpostavljanju monarhične birokracije, bil pa je dvoumen glede na njegovo tezo, saj je bila kupljivost stopenj istočasno sredstvo centralne oblasti in ovira zanjo. Ker pa je navzlic temu skušal opredeliti birokracijo starega režima, je v VI. poglavju zapisal: "Upravni uradniki, malone vsi meščani, že tvorijo razred, ki ima svojega posebnega duha, svoja izročila, svoje vrline, svojo čast in svoj ponos. Izoblikovala se je že in zaživela aristokracija nove družbe: čaka le na to, da ji revolucija izprazni prostor." Za Tocquevillu je prednost take analize v tem, da nad družbo in tako rekoč zunaj nje ustvarja homogeno družbeno skupino, ki jo opredeljuje njena funkcija, ki ima iste vrednote in je nosilka centralizacijskega procesa. Neprijetno pa je to, da je v njej vse napačno: upravni funkcionarji 18. stoletja - pomislimo, denimo, na intendante - še zdaleč niso "malone vsi meščani"; med seboj se globoko ločujejo, pa ne zgolj zaradi različnih stremeljenj in klientel, ampak zaradi politično-ideoloških izbir - pomislimo, denimo, na razcep fiziokrati/antifiziokrati: najbolj "uradniški" med njimi, to se pravi tisti, ki so bili neposredno zvezani s centralno oblastjo - versajska birokracija, intendanti in subdelegati* - niso preživeli revolucije, niti prve faze revolucije ne, narobe pa so lastniki služb v njej sestavljali eno izmed vodilnih skupin. Tako je bržkone pretirana slika vladne in upravne centralizacije Tocquevillu privedla do tega, da je deduktivno obnovil imaginarne akterje opisanega dogajanja.

Negotovost je še večja, ko pridejo na vrsto kronologija in vzroki tega dogajanja: sicer pa se jih loteva prek aluzij, drugega za drugim, nikoli pa ne predlaga obče teorije politične spremembe. Bržčas zato, ker tukaj ni na svojih tleh: ker je bil zgodovinar, izobražen v razmeroma novejših obdobjih, ki ni poznal virov iz stoletij pred 18. stoletjem, je bil očitno navezan na svoje predhodnike, katerih materiale je preurejal v skladu s svojo intuicijo in svojimi podmenami. Zgodovinska freska, ki jo je naslikal v IV. poglavju I. knjige, ustreza klasični periodizaciji: politične institucije srednjega veka se zrušijo v 14. in 15. stoletju zaradi

* V izv. *subdélégués*, osebe, ki jim je bila služba oz. funkcija prepuščena.

vzpona upravne monarhije, ki posega v oblast plemičev. Tocqueville, ki je bil zvest tej tradicionalni kronologiji zgodovine Francije, je bil na tem področju, ki ga ni posebej preučeval, zvest svoji interpretaciji iz leta 1836: za nazaj je ocenjeval staro plemiško oblast, ki jo je videl kot nekakšno krajevno samoupravo, ki temelji na vzajemnem izvrševanju uslug, ali kot zaupno idilo med gospodom in kmečko skupnostjo. Vendar ničesar od tega ni zares analiziral v zgodovinskih okvirih: po vsem videzu je Tocqueville implicitno menil, da se je med 15. in 18. stoletjem proces centralizacije pravilno razvijal, ni pa se nikoli spuščal ne v vzroke zanj ne v njegove etape. Ludvika XIV. ni niti navedel. Vojn monarhije, mogočnega dejavnika rasti države, ni omenjal. V zvezi z 18. stoletjem je zapisal (II, V. pogl.) te sibilske stavke: "Družba, ki močno napreduje, v slehernem trenutku poraja nove potrebe, sleherna izmed njih pa je zanjo /za vlado/ nov vir oblasti; edino ena jih namreč zmore zadovoljiti. Medtem ko je upravna sfera sodišč še naprej nespremenjena, je njena /vlade/ gibljiva in se neprenehoma širi skupaj s samo civilizacijo." Napredovanje centralizacije je potemtakem preprosto in zelo nejasno povezal z napredovanjem "civilizacije": Tocqueville se verovanju svojih sodobnikov v napredek pridružuje tako, da s to besedo, ki sodi med najbolj nejasne v zgodovinskem besedišču, imenuje svoj globoki in stalni občutek za neogibno. O tem nikoli ne zremo kaj več.

Medtem ko Tocqueville v prvih sedmih poglavjih II. knjige (razen v prvem) opisuje funkcioniranje (ali bolj to, kar bi danes imenovali disfunkcioniranje) upravne monarhije v 18. stoletju, se od VII. poglavja naprej loteva analize civilne družbe. Zapisali smo že, da se na tej ravni kaže preobrat njegove običajne problematike, pa ne zgolj v primerjavi z besedilom iz leta 1836, ampak tudi v primerjavi z *La Démocratie en Amérique*. Pred sliko "družbenega stanja Angloameričanov" (I. del, III. pogl.) je analiza političnih institucij, Tocqueville pa na koncu poglavja izrecno opozori: "Političnih posledic takega družbenega stanja ni težko deducirati. Nemogoče bi bilo razumeti, da enakost ne bi naposled prodrla v politični svet, kakor je drugam." Ko Tocqueville poudarja primarnost družbenega (razumljenega v širokem pomenu in obsegajočega mentalne navade, "šege", "javni duh") v razmerju do političnega, hkrati implicitno izraža globalno tipološko teorijo družb, kakršno najdemo pri Montesquieuju ali pri Maxu Weberu, v jasni obliki pa jo sicer najdemo v njegovem članku iz leta 1836: "aristokratske" družbe težijo h krajevnemu vladanju, "demokratske" družbe pa k centraliziranemu vladanju. V tistem času po vsem videzu ni bil sovražen ne do državljanske enakosti (ki je bistvena vsebina njegove opredelitve "demokracije") ne do vladne centralizacije (če jo le spremlja kanec upravne decentralizacije): to je globoki smisel njegove ameriške študije.

Dvajset let pozneje pa zgradba razprave *Ancien Régime* zelo verjetno ustreza spremembi njegove presoje in njegovega mišljenja: sicer pa so opazili¹¹, kako malokrat je beseda "demokracija" uporabljena v *L'Ancien Régime* v primerjavi z besedilom iz leta 1836, kakor da Tocqueville postopoma opušča - ne otrese pa se ga povsem - ključni koncept svojih prejšnjih analiz. Kaj se je zgodilo? Tocqueville je ravnokar kot politik in ne le kot intelektualec preživel izkušnje iz let 1848-1851. Leto 1848: ljudska in socialna eksplozija, nova francoska sprememba demokratičnega "trenda", je razločno pokazala meje družbene demokratizacije, ki jo je Tocqueville opisal kot pridobljen pojav; poleg tega pa ga je navdajala z grozo. Premišljeni optimizem, ki je napajal analizo ameriške družbe, se je umaknil bojazni. Reformator iz časov pred revolucijo je postal ohranjevalec reda, ki so ga

11. S. Drescher, *Dilemmas of Democracy: Tocqueville and Modernization*, Pittsburgh, 1968, str. 242.

za tolikšno ceno spet vzpostavili. Odtod dva problema, prvi, teoretični problem opredelitve, drugi, eksistenčni problem vrednostne sodbe. Leto 1851: vlada veljakov, ki jo je Tocqueville podpiral in v kateri je celo sodeloval, češ da je najboljši francoski režim po letu 1789 (tako jo je opredelil v *Souvenirs*), se je neslavno sesula 2. decembra 1851 v prid najslabšega centralizacijskega despotizma, kar jih je nastalo po letu 1789. Poslej je težko z istim stanjem družbe, s pomočjo koncepta, katerega zgodovina hkrati kaže, da je neskončno razširjen, razložiti tako različne politične institucije, kakršne so julijska monarhija, druga republika ali despotizem drugega Napoleona.¹² Izkušnja iz teh let je bržčas okvir za preobrat Tocquevillove optike, za poudarek na avtonomiji in za primat političnega - politično-upravne strukture.

Sledove tega preobrata lahko kajpada najdemo v opombah k *L'Ancien Régime*, kjer se bolj prosto kakor v končnem besedilu prikaže delo pri izdelovanju konceptov. To besedilo, denimo, pravi o pomenu besede "demokracija" (t. II, str. 198):

"To, kar vnese največ zmede v duha, je način, kako uporabljamo besede: *demokracija*, *demokratske institucije*, *demokratska vlada*. Dokler se nam jih ne bo posrečilo jasno opredeliti in se sporazumeti o opredelitvi, bomo v velik prid demagogov in despotov živeli v nerazložljivi idejni zmedi:

Dejali bomo, da je dežela, ki ji vlada absoluten vladar, *demokracija*, ker vlada z zakoni in sredi institucij, ki so naklonjene položaju ljudstva. Njegovo vladanje je *demokratsko vladanje*. Oblikuje *demokratsko monarhijo*.

Toda besede *demokracija*, *monarhija*, *demokratska vlada* lahko v skladu s pravim pomenom besede pomenijo le eno: vlada, v kateri se ljudstvo bolj ali manj udeležuje vladanja. Ta pomen je intimno zvezan z idejo politične svobode. Če damo vzdevek demokratska vlada vladavini, v kateri ni politične svobode, govorimo očiten nesmisel glede na naravni pomen besed."

Ta opomba nas spravlja v zadrego, saj Tocqueville v njej zelo natančno razkrinkuje pomen, ki ga je dotlej ves čas dajal besedi demokracija: popravek pa je v tem, da je koncept prestavil z družbene ravni (enakost) na politično raven (udeležba pri oblasti in svoboda), kakor da je druga postala temeljna glede na prvo.

Drugo besedilo, ki razodeva isto drsenje: gre za dodatek k II. poglavju, 5, o centralizaciji. Tocqueville v njem opravi pomembno primerjavo med francosko kolonizacijo v Kanadi in angleško kolonizacijo v Ameriki in pripominja, da kolonialni fenomen do karikature napihuje obe upravi. V Kanadi ni plemstva, ni "fevdalnih izročil", oblast Cerkve ne prevladuje, ni starih sodnih ustanov, zakoreninjenih v šegah - skratka, ničesar od civilne družbe stare Evrope, ničesar, kar bi nasprotovalo absolutni vladavini: "Mislili bi, da smo v polnem zamahu moderne centralizacije, in to v Alžiriji." Narobe pa se v sosednji angleški Ameriki, v kateri so družbene razmere primerljive, "republikanski element, ki je nekakšen temelj angleške ustave in šeg, izkaže za neoviranega in se razvija. V Angliji ima uprava v pravem pomenu besede le malo opraviti, zasebniki pa veliko; v Ameriki se uprava ne vmešuje več tako rekoč v nič, posamezniki pa, s tem, da se združujejo, počnejo vse. Ker ni bilo zgornjih razredov, zaradi česar je bil prebivalec Kanade le še bolj podvržen vladi,

12. Marx se je v *18. brumairu* znašel pred istim problemom, pa čeprav je izhajal iz drugačnega eksplikacijskega sistema: ko ga prebiramo, nikoli ne razumemo, zakaj interesi vladajočih razredov (zemljiških posestnikov/kapitalistov) zapovrstjo omogočajo in onemogočajo skupno vlado in privedejo do tako hude zaslepljenosti.

kakor je bil v tistem času prebivalec Francije, je bil prebivalec angleških provinc čedalje bolj neodvisen od oblasti.

V obeh kolonijah je naposled nastala docela demokratična družba; toda tukaj se je, vsaj dokler je Kanada ostala Franciji, enakost mešala z absolutno vladavino; tam pa se je kombinirala s svobodo."

V tej opombi, ki je sodobna *L'Ancien Régime*, se mi zdita presenetljivi dve ideji:

1. Politična svoboda ni po vsej sili zvezana z navzočnostjo zgornjih razredov, "aristokracije" v pomenu, ki ga Tocqueville daje tej besedi. V angleški Ameriki so posamezniki, ker "ni zgornjih razredov", "čedalje bolj neodvisni od oblasti": zelo jasen prelom s konceptno shemo iz leta 1836: aristokracija/krajevna vladavina/ politična svoboda.

2. V razvoju obeh družb v resnici ni odločilno njuno družbeno stanje - ki je enako "demokratično" - ampak njuni izročili in njuni politično-upravni praksi.

V resnici prav to izhaja iz analize najpomembnejših povezav v *L'Ancien Régime*. Tocqueville se nikakor ne prepušča vzročnemu monizmu, ki je povsem tuj sami naravi njegovega mišljenja. Narobe, še naprej pozorno razčlenjuje, kako se prepletajo razlogi in posledice, kar mu razodeva empirično opazovanje virov. Slej ko prej pa civilna družba v njegovi knjigi nastopa manj kot vzrok kakor kot posledica politične in moralne družbe: to je morebiti temeljna intelektualna izvornost *L'Ancien Régime* tako v primerjavi z drugimi Tocquevillovimi deli kakor v povezavi s politično sociologijo 19. stoletja nasploh.

Osrednji fenomen, najpomembnejša plat zgodovinske spremembe, je potemtakem naraščanje monarhične oblasti in vladne centralizacije, ki sta obe zvezani z razvojem dajatev. Ta proces razkrajja in hkrati združuje civilno družbo ("delitev na razrede je bila hudodelstvo starega kraljestva", II, 10, str. 166), razkosano na čedalje bolj rivalske skupine čedalje bolj podobnih si posameznikov. To, da višji razredi niso imeli moči bodisi za to, da bi obdržali svojo staro politično oblast, niti za to, da bi se združili in iz tega pridobili novo oblast, pušča prosto pot upravnemu despotizmu, ki tudi sam zastruje posledice vladne centralizacije.

Ko Tocqueville v tem drugem delu knjige analizira civilno družbo, govori o "razredih" kot pravi dedič zgodovinopisja iz obdobja restavracije: "Očitajo mi seveda lahko posameznike, govorim o razredih, le z njimi se mora ukvarjati zgodovina" (II, 12, str. 179). Toda s tem temeljnim konceptom ves čas ravna dvoumno: enkrat razrede opredeljuje kot rede starega režima, drugič pa glede na kombinacijo med pravom stare ureditve ter kriterijem bogastva in družbenega dostojanstva, ki v višje razrede uvršča premožno buržoazijo, sicer pa je zelo nejasen. Dejanski razlog za to dvoumnost, za to nenehno prehajanje od enega pomena k drugemu je osrednje vprašanje, ki si ga Tocqueville zastavlja v zvezi s francosko družbo 18. stoletja: le zakaj ni znala brez revolucije preiti od toge hierarhije redov k moderni dihotomiji veljaki/ljudstvo, zgornji razredi/spodnji razredi? A čeprav je taka, tako vsaj mislim, podlaga njegovega vprašanja, lahko tukaj izmerimo tudi pot, ki jo je prehodil po *La Démocratie en Amérique*. Tocqueville je prešel od problematike družbene enakosti in politične demokracije k problematiki zgornjih razredov in elit. Res je, da - kakor je povrh še namignil v *La Démocratie* (na koncu IX. poglavja, I. knjiga) - tokrat ne preučuje več družbe, ki so jo *ex nihilo* izoblikovali republikanski in egalitarni izseljenci, temveč, narobe, svet, ki je zakoreninjen v aristokratskem izročilu, in da ne more prenesti istih analiz z ene družbe na drugo. Slej ko prej pa obstajata razlika v tonalnosti med obema knjigama in

tisto vzdušje žalosti, ki obdaja prozo *L'Ancien Régime*: kar je bilo upanje za prihodnost v tridesetih letih, je postalo nostalgija po preteklosti.³³ Tocqueville se neprenehoma vrača k plemstvu in omenja mitsko podobo njegovih nekdanjih lepih dni, podobo ruralnih skupnosti, zbranih pod njegovo perutjo, podobo razmeroma bližnje in bratovske, vsekakor pa svobodne civilne družbe, ki jo je uničila monarhija.

Toda ta "eksistenčni" Tocquevillov razvoj, ki je tako očiten in za duha, ki je še posebej občutljiv za sodobnost, tako razumljiv - le malo zgledov je za tako instrumentalno spekulativno mišljenje, ki je tako jasno zvezano s praktičnimi zahtevami - se pri njem naravno uvršča v okvir konceptualizacije zgodovine plemstva, ki je v celoti slej ko prej zvesta njegovim tezam iz 1836., dasiravno se je čustvena konotacija spremenila. Prednost besedila *L'Ancien Régime* je ta, da zaradi manjše shematičnosti omogoča boljše razumevanje zastavljenih problemov in nerešenih protislovij.

Če parodiramo Bainvilla, lahko Tocquevillovo dialektiko povzamemo s temle obrazcem: francoska družba 18. stoletja je postala preveč demokratična za tisto, kar je obdržala plemiškega, in preveč plemiška za tisto, kar je bilo v njej demokratičnega. Preveč demokratična: gre za poglavja VII do X v II. knjigi, ki opisujejo proces enotenja duhov in izoliranja enih zgornjih razredov od drugih, in za XII. poglavje, v katerem Tocqueville posebej obravnava (kakor na začetku I. knjige) kmečki problem. Preveč plemiška: gre za presenetljivo XI. poglavje, v katerem Tocqueville z namenom, da bi ju slavil in ju postavil nasproti "demokratični" povprečnosti, analizira duha neodvisnosti in občutje za svobodo, ki so ju aristokratska izročila vtisnila francoski družbi starega režima, hkrati pa poudarja, da

13. Ali bi radi še dodatno dokazilo o tej spremembi toka, o tej sprevrtitvi optimizma v nostalgijo med *La Démocratie* in *L'Ancien Régime*? Dovolj je, če preberete ti dve besedili, v katerih skuša Tocqueville opredeliti tip človeka, ki ga favorizirajo demokratične družbe, in implicitno izraža svojo sodbo glede tega.

Démocratie, t. I, VI. pogl. (čisto na koncu):

"Kaj zahtevate od družbe in njene vlade? Razumeti se moramo. Bi radi človekovemu duhu dali določeno vzvišenost, velikodušnost pri gledanju na stvari tega sveta? Bi radi ljudem vdihnili nekakšen prezir do materialnih dobrin? Si želite povzročiti ali vzdrževati globoko prepričanje in pripravljati brezmejne privrženosti?"

Je vaš namen ugledati šege, povzdigniti manire, omogočiti blišč umetnosti? Hočete poezijo, hrup, slavo?

Nameravate organizirati ljudstvo tako, da bo močno vplivalo na druga? Mu namenjate, da se bo lotevalo velikih podjetij in da bo ne glede na rezultat svojih prizadevanj zapustilo velikansko sled v zgodovini?

Če je po vašem mnenju tak glavni cilj, ki si ga morajo dati ljudje v družbi, si ne izberite vladavine demokracije; zagotovo vas ne bi privedla do cilja.

Če pa se vam zdi koristno preusmeriti človekovo intelektualno in moralno dejavnost k potrebam materialnega življenja in jo uporabiti za produkcijo blaginje; če se vam zdi razum bolj v prid ljudem kakor genij, če vaš cilj ni ustvariti heroičnih vrlin, temveč miroljubne navade; če vam je bolj po vseči videti pregrehe kakor hudodelstva in če raje najdete manj velikih dejanj, če je to pogoj za to, da naletite na manj zlih dejanj; če vam je dovolj živeti v razcvetajoči se družbi, namesto, da delujete v nedrhih bleščeče družbe; če po vašem mnenju glavni cilj vlade nikakor ni, da bi dala vsemu telesu nacije kar največ moči ali možne slave, ampak da slehernemu posamezniku, ki jo tako sestavlja, priskrbi kar največ blaginje in od njega odvrne kar največ bede, tedaj izenačite možnosti in vzpostavite vladavino demokracije."

Ancien Régime, II, XI, str. 175:

"Ljudje 18. stoletja sploh niso poznali takšne vrste zagnanosti za blaginjo, ki je kakor mati podložnosti, mehkužna strast, pa vendarle trdovratna in nespremenljiva, ki se rada meša in se tako rekoč prepleta z več zasebnimi vrlinami, z ljubeznijo do družine, do urejenosti šeg, spoštovanja religioznih verovanj in celo mlačnega in rednega izvajanja uveljavljenega kulta, ki omogoča poštenost in brani junaštvo in je odlično za izdelovanje urejenih ljudi in mevžastih državljanov. Bili so bolj in slabši.

Tedanji Francozi so imeli radi življenje in oboževali so ugodje; bili so morebiti manj urejeni in navadah in bolj razbrzdani v strasteh in idejah kakor današnji; niso pa poznali umerjenega in decentnega senzualizma, kakršnega vidimo."

ta duh, ki je bil zvezan z idejo privilegija, ni bil take narave, da bi lahko preživel demokratične ustanove, še manj pa, da bi jih utemeljeval.

Na kateri ravni pa imamo opraviti s to protislovno evolucijo, v kateri se pripravljala revolucijska eksplozija. Prav to ni nikoli posebno jasno in prav to je treba osvetliti. Tocqueville hkrati obravnava ekonomsko, družbeno in tisto, kar lahko v pomanjkanju boljšega izraza imenujemo ideološko.

V zvezi z ekonomskim je zmeraj površen in nejasen, vendar je jasen vsaj tam, kjer molči; gre za tisto razsežnost življenja ljudi, ki ga je zmeraj zanimala le prek družbenih in intelektualnih interferenc, nikoli pa zaradi same sebe ali kot temeljni mehanizem spremembe. Prav tako ni pregledal resnično ekonomskih virov o starem režimu, čeprav je prav on tako dobro poznal vire za družbeno, upravno, politično in intelektualno zgodovino. Ko omenja naraščanje industrijske dejavnosti v Parizu (II, 7, str. 141), ga omenja zato, da bi pokazal, da je centralizacija "upravnih poslov" tja privabila "industrijske posle". Ko govori o spremembah, ki so se zgodile v delitvi bogastev med razredi (kar je le deloma ekonomsko vprašanje), presenetljivo poenostavlja: siromašenje plemstva, bogatenje "buržuja" (II, 8, str. 145), brez česarkoli, kar bi domnevani proces povezovalo s kakšno ekonomsko vzročnostjo. Ko omenja urbaniziranje kraljestva zaradi dotekanja "srednjega razreda" v mesta, se preprosto vrne k "upravni" razlagi: "Predvsem dva vzroka sta proizvedla ta učinek: privilegiji plemičev in dajatve" (II, 9, str. 153). Naposled je tudi njegova razlaga kmetovete bede zelo meglena: "Napredovanje družbe, ki je obogatila vse druge razrede¹⁴, ga tira v obup; civilizacija se zasučje zgolj zoper njega" (II, 12, str. 185). Sicer pa vso njegovo sliko kmečkega življenja zaznamuje popolno nepoznavanje tehničnih možnosti ruralne ekonomije.

Ekonomska evolucija francoske družbe je tako bodisi preprosto izpeljana iz neke druge evolucije (politično-upravne) ali zreducirana na meglene abstrakcije ("napredovanje družbe", "civilizacija"), to se pravi, da je sama na sebi neznan. Sicer pa velja isto za probleme ekonomske doktrine: Tocqueville je, denimo, bral fiziokrate; toda nikoli ne omenja ne njihove povsem ekonomske analize (ki ga bržkone ni zanimala) in celo na temeljne antic Colbertovske zahteve "laissez-faire, laissez-passer" *, vse, kar od njih obdrži, da bi lahko kritiziral, je teza o "legalnem despotstvu" (III, 3), ki je v resnici zgolj nasledek opredelitve določene ekonomske racionalnosti (nasledek, ki so ga poleg tega odklanjali "obrobni" fiziokrati, ki so se zvečine izobraževali v Gournayevi šoli, denimo Turgot). Tako je seveda zato, ker edino ta aspekt fiziokratskega mišljenja sodi v logiko Tocquevillovega 18. stoletja: toda tedaj se človek obsodi na to, da ne upošteva več nenavadne priljubljenosti ekonomskega liberalizma v vseh zgornjih plasteh družbe. Tocqueville o tem zares ne črhnje niti besedice.

V prvem sociološkem opisu se spet znajde na bolj domačih tleh. Videli smo, da ne zato, ker bi bila njegova raziskovalna orodja izvirna ali celo natančna. Pač pa se tam laže naveže ne

14. Kar je v protislovju s tem, kar Tocqueville pravi nekaj prej o plemiški pauperizaciji. Sicer pa vemo, da je ta ideja o siromašenju plemstva, pojmovanega kot družbeni blok, za 18. stoletje napačna, saj ekonomska konjunktura, narobe, pospešuje krepko zviševanje zemljiške rente v vseh njenih oblikah (fevdalne pravice, zakupnine, neposredno uvrednotenje). Drugi Tocquevillov obrazec se potemtakem zdi pravičnejši kakor prvi; a je tudi manj značilen za njegovo mišljenje, saj mora *izvesti* ekonomski propad plemišva iz njegovega političnega propada.

* To liberalno Gournayevo geslo, ki je v obliki izreka neprevedljivo, puščamo v izvorniku, pomeni pa: "naj počno, naj se dogaja".

le na svojo lastno zgodovino, ki ga je tako zelo obsedala, ampak tudi na svoj temeljni diskurz, saj znova najde območje, ki je bolj neposredno dovzetno za učinkovanje politike in uprave. Družba se ponuja kot velikansko polje posledic zakonodaje in vladanja: zato pa je toliko *petitiones principii*. Plemstvo obuboža? Razlaga je tale: "Zakoni, ki so varovali lastnino plemičev, so bili vendar zmeraj isti; po vsem videzu se v njihovem ekonomskem položaju ni nič spremenilo. Navzlic temu so obuboževali povsod natanko v sorazmerju s tem, koliko oblasti so izgubljali." Nekoliko pozneje pa: "Francoski plemiči so postopoma obubožali, kolikor niso bili vajeni vladati in niso imeli vladnega duha" (II, 8, str. 144). Razkosavanje plemiške posesti je samo na sebi zgolj znamenje in posledica tega temeljnega dejstva.

Pri tem tipu analize se zaradi logične nejasnosti in nezvestobe ugotovljenim dejstvom kopičijo nevednosti. Korelacija oblast/bogastvo je na ravni družbenih skupin pri Tocquevillu enako nezanestljiva kakor pri Marxu (pri katerem je prioriteta nasprotna), sicer pa jo Tocqueville uveljavlja le za biološko primerjavo, ki kralčeve lakote ne poteši: politična oblast naj bi bila, če pravilno razumemo, tista "osrednja in nevidna sila, ki je samo načelo življenja", srce sleherne človeške družbe. Poleg tega še tem slabše sledimo njegovi analizi, ker nikoli ne upošteva, kako oblast porazdeljuje bogastvo, to preučevanje bi ga v zvezi z 18. stoletjem najbrž privedlo do nasprotnih sklepov.¹⁵ Navsezadnje smo že zapisali, da francosko plemstvo 18. stoletja še zdaleč ni bilo izključeno iz oblasti - vsaj neko določeno plemstvo ne, toda Tocqueville se nikoli ne ukvarja z razločki znotraj skupine. O tem plemstvu 18. stoletja, ki je zasedlo, znova osvojilo, zamašilo vse dohode do oblasti v Franciji, lahko morebiti rečemo, da je izgubilo "duha vladanja", zagotovo pa ne "vajenosti".

Razen če novo plemstvo, ki ga je za usluge, storjene državi, poplemenitil in obogatil kralj - plemstvo Colbertove ali Louvoisove vrste - v Tocquevillovem duhu bolj ali manj eksplicitno, pa raje bolj kakor manj, ni del idealnega opisa plemstva in njegovih tradicionalnih političnih vrlin. Ta implicitna izključitev bi se vsaj ujemala z idejo, da so državni aparat v 18. stoletju imeli v rokah zgolj "buržuji". Vendar bi bilo s tem protislovje zgolj premaknjeno nazaj: Tocqueville, namreč očita francoskemu plemstvu, da je postalo "kasta", ki jo opredeljuje rod, in da je prenehalo biti aristokracija, to se pravi, korpus, ki je omejen, a je razmeroma odprt za državljane, ki izvršujejo politično oblast. Francosko plemstvo pa nikoli ni bilo ta "aristokracija", o kateri je sanjaril Tocqueville, v smislu, denimo, v katerem so aristokracija Benetke, ki jim vlada senat Narobe, vse do konca starega režima, ko so stare družine, izvirajoče iz srednjeveških stoletij, postale zelo majhna manjšina v okrilju reda, je bilo neprenehoma odprto za uveljavljanje neplemičev.¹⁶ Zaradi dveh postopkov, zaradi kupljivosti služb¹⁷ in kraljevega poplemenitjenja, to se pravi, *skozi absolutizem in konsubstancialno z njim*, je plemstvo prenehalo biti zaprt korpus dedne zemljiške gospode in si je v imenu služenja državi pridružilo najbogatejše izmed sinov

15. V zvezi z najpomembnejšim mehanizmom absolutizma, kakršen je deloval v 18. stoletju, je treba prebrati inteligentne strani H. Lüthyja, *La banque protestante en France*, t. II, str. 696, ki Calauново upravljanje predstavljajo kot pravo - in zadnje - plemiško praznovanje.

16. Tocqueville v istem IX. poglavju, v katerem opredeljuje francosko plemstvo kot "kasto", piše: V nobenem obdobju naše zgodovine ni bilo mogoče plemstva tako zlahka pridobiti kakor leta 89...," in dodaja, da ta dejanskost, narobe, ni prav nič spremenila zavesti, da so redovi ločeni.

17. Glede kupljivosti služb je *L'Ancien Régime* presenetljivo protisloven; X. poglavje II. knjige obsoja institucijo kot vir služnosti, naslednje poglavje pa slavi neodvisnost francoske magistrature v 18. stoletju - ki se je povsem očitno opirala na kupljivost služb.

trgovcev in najzaslužnejše izmed kraljevih služabnikov. Tam, kjer Tocqueville zapiše: "Čim manj je to plemstvo aristokracija, bolj se zdi, da postaja kasta" (II, 9, str. 151), bi lahko obrazec obrnili in dejali, da to plemstvo tem bolj postaja aristokracija, čim manj je kasta.

Tukaj se bržkone dotaknemo jedra Tocquevillovega interpretacijskega sistema in njegovih dvoumnosti. Vsa sociološka analiza iz *L'Ancien Régime* se namreč suče okrog dialektike aristokracija/plemstvo, pri čemer je aristokracija najstvo plemstva, esenca te eksistence. Tocqueville, čigar zgodovinska kultura zunaj 18. stoletja je slej ko prej zelo površna, ima o francoskem plemstvu (in aristokraciji) banalno in hkrati legendarno naziranje. V zvezi z nastankom ni nikoli opustil klasične teze, ki enači plemiče in frankovske osvajalce¹⁸: plemiči so tedaj aristokracija, ki je nastala z osvojitvijo. To značilnost kmalu izgubijo ("že v srednjem veku," zapiše Tocqueville na začetku IX. poglavja, kar se sicer zdi v nasprotju z opisom institucij srednjega veka, ki ga je podal v IV. poglavju I. knjige) zaradi uzurpacij kraljeve oblasti in postanejo "kasta"; to se pravi, če se držimo zelo neobičajnega pomena, ki ga Tocqueville daje tej besedi, manj skupina, ki je zaprta za slehernega posameznika, ki se je rodil zunaj njenega okrilja, kakor skupina, ki je kot taka brez politične oblasti in je tembolj nestrpna glede kompenzacijskih privilegijev. Vidimo, kako zelo je ta zgodovina hkrati utemeljevalna in teleološka: francosko plemstvo se ne izgublja zato, ker ga njegova realna zgodovina in zgodovinski mehanizem njegovega obnavljanja povezujeta z absolutizmom, temveč zato, ker ni zvesto svojemu začetku in svojemu aristokratskemu načelu. Presodimo lahko tudi, kako zelo politično še naprej obvladuje videnje celote. Tocquevilla pravzaprav nič bolj kakor ekonomika sama na sebi ne zanima družba sama na sebi; navzlic pozornosti, ki jo posveča fiskalnim virom, štetjem, zemljiškim listinam, o čemer pričajo njegovi zapiski, navzlic čudovitim opombam o podrobnostih je slej ko prej zelo ravnodušen do zgodovine te družbe; ne zanima ga, kako se je zares oblikovalo francosko plemstvo 18. stoletja, njegove skupine in podskupine. V njegovem duhu so razredi, predvsem plemstvo, njegovo plemstvo, posestniki izročil in vrednot, ki jih lahko izdajajo ali utelešajo: toda plemstva ni mogoče ločiti od aristokratskega političnega načela, ideja o plemstvu kraljevih strežajev pa je preprosto protislovna; funkcijsko plemstvo ni plemstvo. Tocquevillovega kralja tedaj obdajajo buržuji, ki si kakor Saint-Simonov Ludvik XIV. prizadevajo, da bi plemstvo prepodili od povsod. To je zapoznel odmev nekega političnega konflikta, hkrati pa vnovično uveljavljanje nekega načela.

Tako bistvena raven, na katero se postavlja Tocquevillovo zgodovinski opis v *L'Ancien Régime*, ni ne ekonomika niti družba v svojih strukturah in ne zgodovina njenih različnih razredov. Bolj gre za stanje duha Francozov, za tisto, kar bi lahko imenovali nacionalni temperament ali značaj, pojmovana kot območje, na katerem se najbolj spopadajo demokratične tendence in aristokratske tendence, privolitev v centralizacijo in odpori zoper njo. Opravičiti bi se morali zaradi nejasne narave tega besedišča, če bi bilo mogoče natančneje opredeliti Tocquevillovo mišljenje: v II. delu *La Démocratie*, ki preučuje posledice "demokracije" za ameriško mentaliteto, ločuje "intelektualno gibanje", nato "čustvovanje" in naposled "šege v pravem pomenu". Ni zmeraj lahko povsem jasno ločevati različnih stopenj njegovega preučevanja - zlasti "čustvovanje" in "šeg" - imamo pa vsaj

18. Cf. zlasti zadnje poglavje I. knjige *La Démocratie en Amérique* (État actuel et avenir des trois races) ali začetek IX. poglavja II. knjige *L'Ancien Régime*. Odlomek iz *La Démocratie* je presenetljiv, ker Tocqueville v njem trdi, da so vse aristokracije, ki so se pojavile na svetu, in vse zakonodaje neenakosti, ki jih uveljavljajo, hčere vojaške osvojitve. Sprašujemo se, kam Tocqueville potemtakem uvršča, na primer, renesančne italijanske republike ali Anglijo 18. stoletja.

vodilno nit. V *L'Ancien Régime* ni ničesar takega: hkrati ko je, kakor smo videli, Tocqueville spremenil zapovrstje vzrokov - vladna in upravna centralizacija stopita v ospredje - nikoli ni poskrbel za to, da bi ločil različna področja posledic. Ideja (intelektualnih in čustvenih) izročil ali šeg nedvomno še najmanj slabo ustreza sliki francoske družbe, kakršno upodablja v II. knjigi: centralizacija je prinesla razvoj demokratičnih "šeg", ki se postavljajo nasproti aristokratskim izročilom, oba "trenda" pa drug drugega krepita in se nekako dražita, s tem da si nasprotujeta. Francozi 18. stoletja postajajo bolj in bolj enaki in hkrati bolj in bolj različni, bolj in bolj podvrženi in bolj in bolj neukrotljivi. Iztekajoči se stari režim je zaprto polje boja med dvema načeloma in njunih protislovnih znamenj v duhu ljudi tistega časa. "Demokracija" v *L'Ancien Régime* je manj stanje družbe kakor stanje duha.

Tocqueville je za ceno te spremembe v svojo analizo uvedel revolucijsko dialektiko, ki je bila očitno neogibno potrebna samemu predmetu, ki ga je obdeloval. "Demokracija", kakršno je preučeval v Združenih državah, namreč ni bila le stanje družbe, temveč stanje ustave, ki so jo *ex nihilo* prinesli in zgradili ljudje demokratičnega duha, ne da bi se bili morali bojevati zoper nasprotno načelo, zgodovino in izročila. Gre potemtakem za harmoničen razvoj globalne družbe, katere demokratično načelo, utelešeno v dejstvih, oblikuje vse ravni, zlasti pa mentalitete in šege. Narobe pa Francija s konca starega režima pomeni za Tocquevilla docela drugačen problem, problem določene zgodovine, določene spremembe, določene revolucije. Demokracija (enakost možnosti) ne more biti značilna za stanje družbe pred revolucijo, saj opredeljuje stanje družbe po revoluciji. Odtod klic k drugačnemu konceptualiziranju: to, kar je skupnega času pred njo in času po njej, je centralizacija, ki je agens spremembe; ta centralizacija demokratizira duhove družbe, ki se slej ko prej oklepa aristokratskih oblik, ki so ostale brez vsebine. Protislovje, ki vodi to družbo v revolucijo - če ga hočemo opredeliti v okviru zgodovine - potemtakem ni predvsem družbene vrste, temveč intelektualne in moralne¹⁹; šele drugotno - in zelo pozno, leta 1788 - se ujema z zavestjo o konfliktu znotraj civilne družbe (plemstvo/tretji stan); v glavnem izraža spopad vrednot, ki je zakopan v globine globalne družbe, zlasti pa v notranjost slehernega "razsvetljenega" posameznika, med demokratičnim individualizmom in duhom plemiške kaste - obe obliki pa sta enako degradirani v primerjavi s svojima dvema zgledoma, ki pa sta prav zato toliko bolj nezdržljiva, bolj sovražna, naposled pa imata le eno pravno načelo: despotizem.

III

S tem je, tako se mi zdi, razložena ekonomija III. knjige *L'Ancien Régime*, ki ni več posvečena daljnjim vzrokom revolucije, temveč "posebnim in novejšim dejstvom, ki so do konca določila njeno mesto, njen nastanek in njen značaj" (III, 1) - drugače rečeno, preskusu tega, kar bi lahko imenovali kratkoročni vzroki.

Po Tocquevillovem mnenju so se okrog srede 18. stoletja, v petdesetih letih, pospešeno dogajali pojavi, ki jih je preučeval, in protislovja, ki so jih ti pojavi prinašali: seveda je šlo najprej za preobrazbo mentalitet in duhov. Po vsem videzu je dolgi proces upravne centralizacije in družbenega razkroja, ki ga analizira v prejšnjih knjigah, v teh letih iztekel v kulturno revolucijo: Francija, vsaj Francija elit, tista Francija, katere pomembnost je

19. Cf. S.R. Weitman, "The sociological thesis of Tocqueville's *The Old Regime and the Revolution*", v: *Social Research*, 1966, vol. 33, št. 3.

politično odločilna, se je množično zasukala k abstraktni filozofiji političnega in družbenega reda, ki je bila še tem bolj radikalno v protislovju z obstoječo družbo, ker se je ta filozofija napajala prav iz odsotnosti družbene izkušnje, ki je značilna za posameznika te družbe ne glede na to, ali je plemič ali meščan. Francozi, ki so bili brez resnične svobode, so se usmerili k naravnemu pravu; ker niso bili zmožni kolektivne izkušnje, ker niso mogli prenesti odporov politike, so se nevede usmerili k revolucijski utopiji; brez aristokracije, brez konstituiranih vodilnih skupin, ker se niso mogli zateči k politikom, so se obrnili k pisateljem. Literatura je opravljala politično funkcijo. Odtlej se je pojav razvijal in se zaostroval zaradi notranje dialektike, saj so intelektualci po naravi in ne več zgolj zaradi nujne stvari tista družbena skupina, ki je najbolj tuja politični izkušnji. Monarhija je, s tem da je uničila aristokracijo, postavlja pisatelje za imaginarne nadomestke vladajočega razreda. S tem je Francija prešla od razprave o upravljanju k razpravi o poslednjih vrednotah, od politike k revoluciji.

Nove niso toliko ideje tega obdobja: Tocqueville poudarja, da so stare. Novo je bilo to, da so se v družbi čedalje bolj množile, nov je bil odmev, ki so ga imele, sprejem, ki so ga doživele, in vloga, ki so jo igrale. Sicer pa te ideje niso bile specifično francoske: poznala jih je vsa razsvetljenska Evropa, ki pa se zato ni napatila k isti revolucijski prihodnosti. Tocqueville s tem orisom sociologije produkcije in porabe idej v Franciji v drugi polovici 18. stoletja sugerira tudi to, da je revolucija zanj predvsem preobrazba vrednot in mentalnih navad in da so bile za to preobrazbo posebno ugodne razmere in so se dogajale v posebno hitrem ritmu v Franciji v letih okrog 1750, kar je bilo posledica dolgega procesa monarhične centralizacije. Kulturna (intelektualna in moralna, če imate raje) revolucija, ta dolgoročno drugotni dejavnik, je postala kratkoročno glavni element revolucijskega procesa: njen učinek je bilo to, da je religiozna občutja prenesla v imaginarni kult zgleadne države, in tako je že na začetku nevtralizirala tisto, kar bi v tem prebujenju mnenja utegnilo biti liberalnega. Veliki revolucijski cilj je za Tocquevilla "demokratični despotizem", ki ga je napovedovala in že izdelovala fiziokratska doktrina, ni pa to bil parlamentarni liberalizem: veliko bolj je šlo za "pripravljanje" leta 1793 kakor za anticipacijo leta 1789.

Tocqueville je to nenadno spremembo ritma v zgodovini Francozov, ki jo je najprej analiziral na intelektualni ravni, opazil tudi na ekonomski in družbeni ravni: revolucija ni zadela propadajoče dežele, kakor so verjeli igralci te velike drame, ki jih je obsedla ideja o "regeneriranju", ampak deželo v razcvetu, v popolnem vzponu od leta 1750 naprej. Zadela je celo predvsem tiste regije, ki so bile najbolj dovzetne za gospodarski in družbeni razvoj stoletja, denimo Ile-de-France. To je glavna teza četrtega poglavja, ki so jo vsaj v glavnih potezah, če že ne v podrobnostih²⁰, potrdila dela iz ekonomske zgodovine 18. stoletja. Toda Tocqueville v tem še zdaleč ne vidi dejavnika bojev med družbenimi razredi s protislovnimi interesi kakor v marksističnem zgodovinoopisju ali tistem, na katerega je marksizem vplival, temveč v tem prepozna dodatno prvino v neravnovesju duhov in verovanj: režim je bil prestar, da bi se poslej obnašal na nov način, Francozi pa so bili preveč osvobojeni, da bi bili še naprej podložni ali, boljše, da bi ohranili občutje podložnosti. Reforme, ki niso mogle premagati te zavesti o nevzdržnem, so pospeševale razkrajanje družbe: Loménie de Brienne je leta 1787, ne pa leta 1789, uničil stari režim z upravnimi reformami, ki je intendante nadomestila z voljenimi skupščinami: ta revolucija je bila

20. V okviru dela, posvečenega Tocquevillu, se mi ni zdelo potrebno, da bi se lotil velikanske bibliografije iz zgodovine vzrokov za revolucijo.

pomembnejša, zapiše Tocqueville, kakor vse tiste, ki so zadele Francijo po letu 1789, kolikor so se te zadnje dotaknile zgolj političnih institucij, ne pa "upravne konstitucije". Prav leta 1787 sta se podrla tradicionalno razmerje med Francozi in državo in resnično tkivo družbenega življenja. Skratka, stari režim je bil leta 1789 že mrtev: revolucija ga je lahko ubila le v duhovih, saj je obstajal le še v duhovih. Odtod nenavadna lahkotnost dogodkov. Leto 1789 ali leto opeharjencev?

Res je sicer, da je bila tako opredeljena vsebina revolucije že dosežena, še preden se je revolucija začela, toda revolucijski fenomen v ozkem pomenu besede je bil poslej omejen. Ni se več ujema s politično in družbeno preobrazbo - saj se je ta že zgodila ali pa bi se bila morala, glede na to, kar je bilo treba še izvršiti, vsekakor zgoditi. Izražal je le dve specifični modalnosti zgodovinske akcije: vlogo nasilja in vlogo ideologije (to se pravi, intelektualne iluzije). Gre za dve modalnosti, ki sta v resnici zgolj ena. Nasilje in politični radikalizem se namreč uvrščata prav v eshatološko ideologijo prej in pozneje, starega in novega, ki je značilna za revolucijski projekt. Nastanek centralizirane demokratične države, ki je za Tocquevilla sam smisel revolucije, je tudi smisel starega režima, revolucija ga je pravzaprav le prekrstila; revolucija pa je zato, *ker verjame, da ga je izumila* bodisi občudovanja vredna intuicija o razmiku med vlogo, ki jo revolucije objektivno igrajo v zgodovinskem spreminjanju, in tem, kako jih zaznavajo sodobniki, ali intelektualna privlačnost, ki učinkuje na naslednje generacije. Medtem ko nam toliko zgodovinarjev že skoraj dvesto let pripoveduje o revoluciji, preoblečeni v sodobna oblačila, in pri tem komentira interpretacijo, ki jo je dala o sami sebi, pa Tocqueville, narobe, meni, da so revolucijska obdobja kar najbolj mračna obdobja zgodovine, v katerih zastor ideologije v očeh akterjev drame kar najbolj skriva globoki smisel dogodkov. To je nedvomno temeljni prispevek *L'Ancien Régime* k teoriji revolucije.

Res pa je, da ta središčna intuicija knjige ni nikoli tako jasno predočena; pravzaprav je zahtevala zgodovino revolucijskih dogodkov, napisano v obeh perspektivah, ki ju napoveduje *L'Ancien Régime*: na ravni objektivne vsebine teh dogodkov, zlasti pa na ravni ideologije ali zapovrstnih ideologij, ki so jih upravičevale.²¹ Tocqueville leta 1856 sicer sploh ni napisal drugega zvezka svoje knjige - in tokrat nehote ponovil svoj molk iz leta 1836 - vendar morebiti ni bilo tako zgolj zato, ker je umrl osemindvajset mesecev po izidu prvega dela. Drugega dela ni napisal tudi zato, ker ta sistematični duh, ki je naposled rekonstruiral zgodovinsko interpretacijo starega režima, še zmeraj ni obvladal problemov, ki jih je zanj pomenila zgodovinska teorija francoske revolucije.

O tem pričajo sama zgodovina knjige in posthumni odlomki, ki nam jih je o njej zapustil.²² Vemo²³, da je Tocqueville začel z deli, ki so ga kmalu privedla do tega, da je napisal *L'Ancien Régime*, s preučevanjem konzulata; že v prvih mesecih 1852. je napisal dve poglavji, posvečeni javnemu duhu na koncu direktorija²⁴, ki naj bi sestavljali preambulo k tej študiji. Nato je proti koncu 1852. ta projekt opustil, se vrnil k analizi starega režima in zlasti poletje 1853 preživel v pregledovanju fondov v arhivih intendance v Toursu ter

21. Cf. pismo Lewisu, 6. oktobra 1856: "Ker je moj cilj veliko bolj naslikati gibanje občutij in idej, ki so zapovrstjo sproducirali dogodke revolucije, kakor pa pripovedovati same te dogodke..." (citiral A. Jardina, *Notre critique, L'Ancien Régime*, t. II, str. 21).

22. *L'Ancien Régime et la Révolution*, t. II, Fragments et notes inédites sur la Révolution.

23. Cf. *Notre critique* A. Jardina na začetku II. dela.

24. Priobčeni kot III. knjiga II. dela, str. 267-293.

odločno prelomil s prvo usmeritvijo raziskovanja. Prav ta dva zapovrstna projekta kažeta njegovo glavno preokupacijo, se pravi, preučevanje upravnih institucij in njihove kontinuitete še po revoluciji, med starim režimom in konzulsko ustalitvijo. Sam je to posredno priznal aprila 1853 v zvezi z arhivi iz pariške mestne hiše, ki jih takole komentira: "V teh škatah je le malo dokumentov izpred leta 1787, od tistega časa pa se stara upravna konstitucija globoko spremeni in vstopamo v prehodno in precej nezanimivo obdobje, ki ločuje upravo starega režima od sistema uprave, ki je bil ustvarjen med konzulatom in še zmeraj upravlja z nami."²⁵

To "prehodno in dokaj nezanimivo obdobje" - zares nezasiššan stavek pri človeku, ki hoče napisati zgodovino revolucije - je dejansko pustilo le malo sledov v njegovih posthumnih odlomkih. Glavnina njegovih dokumentacijskih opomb je posvečena obdobju starega režima ali neposredno predrevolucijskim letom, natančneje, upravi starega režima in predrevolucijski ideologiji; le malo o konstituenti, popolnoma nič o zakonodajni skupščini ali o komiteju za javno rešitev, praktično nič o konvenciji, zgolj nekaj, in to precej banalnih strani o terorju. Navzlic temu ne moremo tega dolgega in zgoščenega molka razložiti zgolj z vzrokom, ki ga je leta 1853 navedel Tocqueville. Videli smo namreč, da je bil Tocqueville, ki je izhajal iz problematike upravne centralizacije, ki tvori ozadje njegovega preučevanja starega režima, čedalje bolj pozoren na ideološko prvino revolucije. Zakaj je potlej tako pozorno prebiral predrevolucijske brošure, govorov članov konvencije pa sploh ne? Zakaj Mounier, ne pa Brissot? Zakaj Sieyès, ne pa Robespierre?

Odgovor na to vprašanje je tem težji, ker Tocqueville v nekaterih izmed svojih fragmentarnih opomb opaza dinamičen značaj revolucijske ideologije. Na primer tedaj, ko s temi izrazi komentira neki Burkejev odlomek: "Zelo res je, da so bili ljudje malone na predvečer revolucije daleč od stanja duha, ki se je pokazal v njenem času. Še preveč res je, da duha svobode spodaj še ni bilo (kjer ga nikoli ni bilo). Živel so še na podlagi idej nekega drugega reda ali nekega drugega stoletja" (II, str. 342). Ali še, ko večkrat omenja (II, II. pogl. V. knjige) vlogo "neciviliziranih" spodnjih razredov v revolucijskem procesu. Sicer pa vemo, da je v *L'Ancien Régime* izrazil občudovanje do ljudi iz leta 89 in gnus do ljudi iz leta 93. Žal pa je te raztresene zapise težko uskladiti z njegovimi podrobnimi analizami o tem, kako se je v letih 1788-1789 prikazal "resnični duh revolucije" (II, I. knjiga, V. poglavje) v tedanjih brošurah in v Pritožbenih zvezkih: od tod dobimo občutek, da je revolucijska ideologija, ki se je vzpostavila že v tistem času, že izgovorila "zadnjo besedo revolucije" (II, str. 169). V povezavi z zastavljenim problemom so še bolj nenavadni nekateri Tocquevillovi premolki: malone nič - razen že navedenega stavka - o različnih intelektualnih in ideoloških ravneh francoskega prebivalstva. Zgoraj je preprosto razsvetljenska kultura, spodaj pa nekakšna kulturna nebitnost, necivilizacija. Naposled pa niti besede o jakobinskem mesianstvu in o ideološki vojni, ki je bila hkrati posledica in neznanska poglobitev revolucijske zavesti. Nič o eksploziji revolucijskega domoljubja po letu 1792, o tem, kar kljub vsemu, celo v okviru njegove analize, tvori najsplošnejši ideološki izraz navezanosti množic na novo demokratično državo in njihove udeležbe v njej. Tocquevillu se celo tedaj, ko v edinih dveh dokončanih poglavjih druge knjige *L'Ancien Régime* analizira stanje duha pri Francozih na koncu direktorija, posreči

25. A. Jardin, *op. cit.*, str. 15.

zamolčati problem miru in vojne, ki je v tem času najbrž obvladoval vse francoske notranje razmere ter v mentalitetah in dejanskosti preprečeval sleherno liberalno rešitev politične krize.

Toda za to, da ostane tako velik duh slep za tako krepke očitnosti, mora biti nekako konceptno zablokiran, s čimer je bržkone plačal svojo prenicljivost. Tocqueville je pravzaprav neprenehoma omahoval med dvema velikima usmeritvama raziskovanja, med dvema temeljnima hipotezama o zgodovini Francije: prva je hipoteza o upravni centralizaciji. Zaradi nje je nekako samoumevno napisal "stari režim", lahko pa bi bil zaradi nje napisal "konzulat" ali "cesarstvo", dajala mu je namreč vodilno nit dolgoročne kontinuitete v zgodovini Francije. Toda hkrati s tem, ko je opredeljeval revolucijo s to vsebino, jo je izničil kot proces in kot modalnost zgodovine, se pravi, v tem, kar je bilo v njej specifičnega. Sicer pa, zakaj leto 1830, zakaj leto 1848, zakaj te dodatne revolucije, ki jih je Tocqueville neprenehoma zavzeto preiskoval, če je francoska revolucija sklenila in dokončala delo starega režima? Upravna konstitucija se poslej ni spreminjala; politična konstitucija pa se je navzlic temu vsakih petnajst ali dvašest let nenadno spremenila.

Odtod bržkone druga velika usmeritev Tocquevillovega raziskovanja, ki je revolucijo opredeljevala kot hitro preobrazbo šeg in mentalitet in kot radikalen ideološki projekt. To veliko kulturno trganje, ki je bilo tembolj zaželeno, ker ga je spodbujal, ne pa oviral, razvoj družbe, je najprej analiziral kot posledico centralizacije in dislociranja tradicionalnih družbenih skupin. Tocqueville mu je nato, leta 1788, dal avtonomno moč, da bi tako razložil izbruh revolucije; ker pa je bil ujetnik svoje prve hipoteze, ni šel v drugi nikoli do konca. Ne zgolj zato, ker ni na tem področju nikoli dobro opredelil, za kaj gre, kadar govori o "šegah", o "stanju duha", o "navadah", o "občutjih" ali o "idejah". Temveč zlasti zato, ker po vsem videzu ni, potem ko je izbruh revolucije analiziral kot kulturnen proces, zbral prvin te zgodovine kulturne dinamike.

Tocqueville nam je morebiti bolj kakor to zgodovino "starega režima in revolucije", ki jo je hotel napisati, dal interpretativen opis starega režima in odlomke načrta za zgodovino revolucije. Prvo besedilo sestavlja I. in II. knjigo *L'Ancien Régime*; drugega ni napisal, zanj imamo le pripravljalne zapiske. Tretja knjiga *L'Ancien Régime* se zelo subtilno postavlja med obe besedili kot prehod: obe besedili se namreč ne ravnata po isti notranji koherentnosti. Prvo navzlic protislovjem, ki jih prikriva, ves čas temelji na razmeroma statični analizi upravne centralizacije in njenih socioloških učinkov. V drugo besedilo, to se pravi od III. knjige naprej, na prelomu petdesetih let 18. stoletja nenadoma vdre zgodovina - prav to zgodovino pa je Tocqueville dobro, iz prve roke, poznal šele od tega datuma naprej: kulturni pojavi v najširšem pomenu besede so v njej težili k temu, da bi postali močno neodvisni od upravne evolucije in nastopali so kot določila revolucijske eksplozije. Revolucija poslej ni več opredeljena kot graditev demokratične države, saj se je ta revolucija končala že leta 1788, ampak kot udejanjenje eshatološke ideologije: odtod tista podrobna analiza brošur iz let 1788-1789 in Zvezkov.

Sicer pa je večina zapiskov, ki jih je Tocqueville zapustil o samih revolucijskih letih, slej ko prej ujeta v njegovo prvo problematiko; to ni nič čudnega, saj so nastali v času, ko je pripravljal knjigo. Potemtakem nič ne kaže, da bi Tocqueville, preden je umrl, rešil problem, ob katerega je zadel leta 1836: ni izdelal teorije revolucijske dinamike. Razlika

med letom 1836 in temi zadnjimi leti njegovega življenja je ta, da je dal slutiti smer raziskovanja; to je pravi testament te velike nedokončane knjige.²⁶

Prevedel Braco Rotar

Uredništvo Filozofskega vestnika se zahvaljuje prevajalcu in uredništvu zbirke Studia humanitatis, ki sta dovolila predčasno objavo slovenskega prevoda Furetovega članka. Članek je integralni del Furetove knjige Misli o francosko revoluciji, ki bo letos izšla v zbirki Studia humanitatis.

26. Namesto spremne besede: potem ko sem napisal to analizo, sem se seznanil z vsaj zame novim besedilom, priobčenim v *Correspondance Tocqueville - Kergorlay* (Pariz, 1977), za katero se mi zdi, da potrjuje njeno utemeljenost. Gre za Tocquevillovo pismo s 16. maja 1858.

Tocqueville je manj kakor leto pred smrtjo, v trenutku, ko je bil sredi dela z drugim zvezkom, se pravi, s samo revolucijo, predstavil svoje probleme in stanje svojih raziskav prijatelju Kergorlayu. Tožil je o velikanskem številu sodobnih del, ki jih mora prebrati, nato pa se je lotil same interpretacije: "Poleg tega je v tej bolezni francoske revolucije nekaj posebnega, kar čutim, ne morem pa niti opisati niti analizirati vzrokov za to. To je *virus* nove in neznane vrste. Bile so na svetu nasilne revolucije; toda neumerjena, nasilna, radikalna, obupana, drzna, malone nora, pa vendarle mogočna in učinkovita narava prav teh revolucionarjev nima precedensov, tako se mi zdi, v velikih družbenih nemirih minulih stoletij. Od kod prihaja ta nova pobesnelost? Kdo jo je naredil tako učinkovito? Kdo jo nadaljuje? Še zmerom smo namreč pred istimi ljudmi, čeprav so okoliščine drugačne, in razmnožili so se po vsem civiliziranem svetu. Duh se mi izčrpa, ko hočem dojeti čisti pojem tega predmeta in poiskati sredstva, ki bi ga dobro naslikali. Neodvisno od vsega, kar je mogoče v francoski revoluciji pojasniti, je v njenem duhu in njenih dejanjih nekaj nerazloženega. Čutim, kje je ta neznani predmet, toda trudil sem se, pa nisem mogel odgrniti zastora, ki ga prekriva. Otipavam ga nekako skozi tuje telo, ki mi preprečuje bodisi da bi se ga zares dotaknil bodisi da bi ga videl.